

KRATAK OSVRT NA NEOLIBERALNU AGENDU U KULTURI (PRIMER JEDNE LOKALNE SREDINE U SRBIJI)*

Nemanja Zvijer**

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja

Apstrakt: Rad predstavlja kratak osvrt na funkcionisanje institucija kulture na lokalnom nivou u Srbiji u okolnostima uspostavljanja neoliberalnog sistema. Analiza će se fokusirati na položaj određene institucije (Kulturni centar) u konkretnoj lokalnoj sredini – u gradu Zrenjaninu, u smislu finansiranja i materijalnih izdataka za funkcionisanje, ali i za finansiranje samih kulturnih sadržaja. U metodološkom pogledu, rad će se bazirati na analizi budžetskih dokumenata prema funkcionalnoj i ekonomskoj klasifikaciji, kao i na intervjuima sa izabranim predstavnicima kulturnih institucija. Razmatranje položaja i „egzistencije“ institucije kulture trebalo bi da ukaže na to da li je i u kojoj meri neoliberalna agenda prisutna u sferi kulture.

Cljučne reči: kultura, finansiranje, institucije, neoliberalizam, Zrenjanin

Uvodne napomene

Mnogi autori koji su se bavili analizom ne samo neoliberalizma već i implikacijama neoliberalne politike u sferi kulture naglašavaju u mnogim segmentima izvesnu nekoherentnost između teorije i prakse (Navarro, 2007; Harvi, 2012; McGuigan, 2016; Lawn, Prentice, 2015). Međutim, ono što postoji kao jedna vrsta konsenzusa u gotovo svakom analitičkom narativu o neoliberalizmu, nezavisno od toga da li je afirmativnog ili kritičkog karaktera, jesu ključni topisi: slobodno tržište, privatna svojina i priva-

* Rad je deo projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“ (evid. br. 179035), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** nzvijer@f.bg.ac.rs

tizacija, deregulacija, liberalizacija trgovine, fiskalna disciplina, redukcija javne potrošnje, minimalizovanje uloge države i sl.

Kada se navedeni toposi postave kao neupitni, neoliberalizam zado-bija osobenosti ideološkog diskursa. Na taj način uspostavlja se određena vrsta doktrinarnosti,¹ a osim nje veoma važna je i činjenica na koju upućuje Harvi (David Harvey) da je diskurs neoliberalizma ostvario he-gemoniju i da ima „prožimajuće efekte na način mišljenja sve do tačke gde postaje inkorporisan u zdravorazumski način na koji mnogi od nas tumače, žive i razumeju svet“ (Harvi, 2012: 16). Slične aspekte naglašava i Džim Mekgjugen (Jim McGuigan) navodeći da je neoliberalizam toli-ko prodoran da predstavlja normalnost i da je zadobio zdravorazumski karakter (McGuigan, 2016: 11). Kroz proces predstavljanja neoliberalnih načela kao „normalnih“ i podrazumevajućih od strane intelektualaca, si-стема obrazovanja ili medija, oblikuje se svojevrsan neoliberalni ideo-loški diskurs. Na ovaj način se učvršćuje, naturalizuje pa i univerzalizuje neoliberalna metanaracija, a ključni principi i načela zadobijaju karakter vrednosti.² U tom smislu može se pomenuti Harvijev uvid da je krajnji efekat procesa stvaranja saglasnosti (ali i stvaranja pristanka, moglo bi se dodati u gramšijevskom duhu) o legitimnosti neoliberalizma bio takav da su ga sve više u mnogim delovima sveta videli kao neophodan, pa čak i u potpunosti „prirodan“ način za uređivanje društvenog poretka (Harvi, 2012: 61).

Moglo bi se reći da se pomenuta naturalizacija (pa i legitimizacija) neoliberalizma dosta efikasno može odvijati i u sferi kulture, pri čemu je-dan aspekt tog procesa može imati simbolički karakter. Stjuart Hol (Stuart Hall), na primer, smatra da je neoliberalizam samo jedan od operativnih trendova u kulturi, pri čemu su prema njegovom mišljenju, u kulturi, u kojoj su neoliberalne ideje široko raspostranjene, vrednosti centrirane uglavnom oko novca, bogatstva, robe, potrošnje, tehnologije ili poznatih ličnosti (Hall, 2011: 722–723).

1 Britanski sociolog Nik Kuldri (Nick Couldry) jednim oblikom neoliberalne doktrine naziva „vašingtonski konsenzus“, dok je drugi oblik te doktrine promena u pravcu „potržišnjavanja“ (*marketization*), kao aktivnog političkog principa od sredine 1980-ih (Couldry, 2010: 5). Za razliku od ovoga, nemački sociolog Rajner Dijaz-Bon (Rainer Diaz-Bone) naglašava da neoliberalizam nije ni doktrina, ni koherentan teorijski koncept, već je ključni termin koji se koristi u različitim oblicima savremene kritike kapitalističkih društava (Diaz-Bone, 2016: 214).

2 Kuldri smatra da neoliberalna racionalnost (prekomerno vrednovanje tržišta) obezbeđuje principe za organizovanje delanja koji su internalizovani kao norme i vrednosti od strane individua, grupa i institucija, što u krajnjem slučaju znači da neoliberalna racionalnost postaje kultura (Couldry, 2010: 12).

Premda ovo svakako jesu važne simboličke implikacije koje neoliberalizam može imati u sferi kulture, pažnja će se u ovom radu obratiti ne toliko na simboličke koliko na materijalne posledice neoliberalnih imperativa u kulturi (što je zapravo drugi aspekt prethodno pomenute naturalizacije). Iz toga bi se onda možda moglo i nešto šire zaključivati, jer kako Džim Mekgjugen napominje, kulturološke posledice neoliberalne transformacije protežu se mnogo dublje od smanjenja javne potrošnje na umetnost i druge kulturne aktivnosti (McGuigan, 2016: 21).

Analitički okviri rada

Ako se navedeno ima u vidu, može se postaviti pitanje kakve mogu biti konkretne implikacije neoliberalne ideologije u sferi kulture na lokalnom nivou u Srbiji? Da bi se na ovo pitanje pokušalo bar delimično odgovoriti, iskoristiće se primer Kulturnog centra Zrenjanina (KCZR).³ Ova institucija je izabrana zbog toga što njeno postojanje nije striktno zakonski određeno,⁴ pa se u eventualnom (ne)postojanju same institucije može ogledati interes za kulturu u jednom širem smislu. Drugi razlog za izbor KCZR leži u heterogenom i polivalentnom karakteru ove institucije jer se u njegovim okvirima pored različitih vrsta kulturnih delatnosti (filmski, muzički, pozorišni i tribinski programi, izložbe) obavljaju i delatnosti druge vrste (ugostiteljstvo, obrazovanje).

Konkretne implikacije neoliberalne agende u kulturi, pratiće se najpre preko nekoliko, uglavnom ekonomskih, indikatora, i to kroz analizu sekundarnih izvora. U tom smislu posebna pažnja će se posvetiti budžetu lokalne samouprave koji će se najpre analizirati prema funkcionalnoj klasifikaciji, što se odnosi na budžetska izdvajanja prema nameni, koja u ovom slučaju predstavljaju izdvajanja za kulturu. Osim toga, budžet će se analizirati i prema ekonomskoj klasifikaciji, koja se odnosi na konkretnu vrstu rashoda, što će podrazumevati izdvajanja za plate i doprinose, kao i za programe.

3 KCZR je lokalna ustanova kulture koja je potpuno na budžetu grada, što znači da se svi materijalni troškovi, plate i programi finansiraju iz gradskog budžeta, a pored toga KCZR se finansira i preko projektnog finansiranja (na pokrajinskim, republičkim ili međunarodnim konkursima i sl.).

4 Zakon o lokalnoj samoupravi u članu 20. navodi da opština osniva ustanove i organizacije i u oblasti kulture, i da „organizuje vršenje poslova u vezi sa zaštitom kulturnih dobara od značaja za opštinu, ...“ („Službeni glasnik RS“, br. 129/2007 i 83/2014). Pritom, ustanove zaštite kulturnih dobara, prema Zakonu o kulturnim dobrima (član 70), jesu zavod za zaštitu spomenika kulture, muzej, arhiv i biblioteka („Službeni glasnik RS“, br. 71/1994).

Pored analize sekundarnih izvora, metodološki okvir će podrazumovati i obavljanje intervjua sa ljudima zaposlenim u samoj instituciji, kako bi se dobili podaci koji se nisu mogli „izvući“ iz zvaničnih dokumenata. U tom smislu, cilj je da se kroz intervjue razmotri da li je u poslednjih desetak do petnaest godina bilo pokušaja da se programi učine profitabilnijim, odnosno da li je bilo pokušaja komercijalizacije same institucije. Takođe će se ispitati i da li su postojale inicijative da KCZR funkcioniše isključivo po tržišnim principima i da li je i u kojoj meri prisutan koncept javno-privatnog partnerstva.

Vremenski raspon analize obuhvatiće period od 2001. do 2016. godine. Pomenuti period izabran je jer su sa njegovim početkom brže i aktivnije počeli da se odvijaju procesi konsolidovanja kapitalističkog sistema, i to nakon perioda „blokiranе transformacije“, karakteristične za poslednju dekadu XX veka. Ti procesi bili su u većoj ili manjoj meri evidentni u finansijskom sektoru (restrukturiranje velikih banaka, monetarna stabilizacija), u sektoru investicija (dominacija inostranih ulaganja) i, što je možda najvažnije, u opsegu implementacije načela „vašingtonskog konsenzusa“ (Lazić, 2011: 64). Zbog toga se čini osnovanim pretpostaviti da su se u ovom periodu postepeno pojačavale neoliberalne tendencije u različitim sferama društva, pa samim tim i u sferi kulture.

Lokalno finansiranje kulture na „prvi pogled“

Kada se za navedeni vremenski period ima u vidu budžet grada Zrenjanina u celini (što podrazumeva Odluke o budžetu i rebalans)⁵ i u okviru toga procenat ukupnih izdvajanja za kulturu⁶ u odnosu na ukupne

5 Sve odluke o budžetu, kao i rebalansi, preuzeti su iz „Službenog lista opštine Zrenjanin“. Za period 2006–2016. godine brojevi „Službenog lista opštine Zrenjanin“ sa podacima o budžetu preuzeti su sa zvaničnog sajta grada Zrenjanina (<http://www.zrenjanin.rs/1-240-0-0/Sluzbeni-list>), dok su za period 2001–2005. godine brojevi preuzeti iz Istorijskog arhiva Zrenjanina.

6 To je podrazumevalo finansiranje sledećih ustanova: Narodno pozorište „Toša Jovanović“, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Narodni muzej Zrenjanin, Savremena galerija Umetničke kolonije Ečka, Kulturni centar Zrenjanina, Istorijski arhiv Zrenjanina, Zavod za zaštitu spomenika kulture (do 2011. godine korisnici gradskog budžeta bili su i Savez amaterskih KUD-ova i amatersko pozorište Madač). Potrebno je naglasiti da se nije analizirala budžetska linija koja se odnosi na manifestacije, jer izdvajanje za manifestacije ne mora nužno biti povezano sa kulturom i kulturnim sadržajima, već se pre može odnositi na turizam i turističku ponudu grada. Naravno, kultura i turizam mogu biti vrlo tesno povezani, ali to ovde neće biti predmet analize.

rashode i izdatke, može se primetiti da je taj procenat u poslednjih deset godina, uz izvesne oscilacije, u blagom padu (Grafikon 1).

Grafikon 1. Procenat izdvajanja za kulturu po godinama u bužetu grada Zre-njanina

Određeno smanjenje ukupnih izdvajanja za kulturu načelno može biti u skladu sa neoliberalnom praksom smanjenja javne potrošnje, u ovom konkretnom slučaju u oblasti kulture. Međutim, ono što ovde u velikoj meri odudara od neoliberalnog obrasca jesu relativno veliki postoci izdvajanja za kulturu po godinama, koji su se kretali do preko 10% ukupnih rashoda u budžetu. Izvestan pad procenta izdvajanja za kulturu desio se 2012. godine, ali to je bila posledica većih ukupnih rashoda u gradskom budžetu, a ne smanjenja ukupnih izdvajanja za kulturu. Štaviše, u apsolutnim ciframa ukupna izdavanja za kulturu te godine bila su iznad proseka za ceo analizirani vremenski period.⁷

Isto tako, ako se uporede ukupni rashodi u budžetu grada i ukupna izdvajanja za kulturu u analiziranom periodu, može se primetiti (Grafikon 2) da su izdvajanja za kulturu u apsolutnim ciframa uglavnom ujednačena (uz veoma mala kolebanja), čak iako se rebalansima budžeta ukupni rashodi smanjuju. Čini se da se moglo očekivati, posebno imajuću u vidu neoliberalni imperativ o smanjenju javne potrošnje, da će se uporedo sa smanjivanjima ukupnih rashoda i izdvajanja za kulturu takođe smanjiti.

⁷ Prosek ukupnih izdvajanja za kulturu za analizirani vremenski period je 270.191.285 dinara, dok je prosek 2012. godine (imaju se u vidu Odluka o bužetu i rebalansi) bio 314.018.707 dinara.

Grafikon 2. Ukupni rashodi i ukupna izdvajanja za kulturu u buždetu grada Zrenjanina

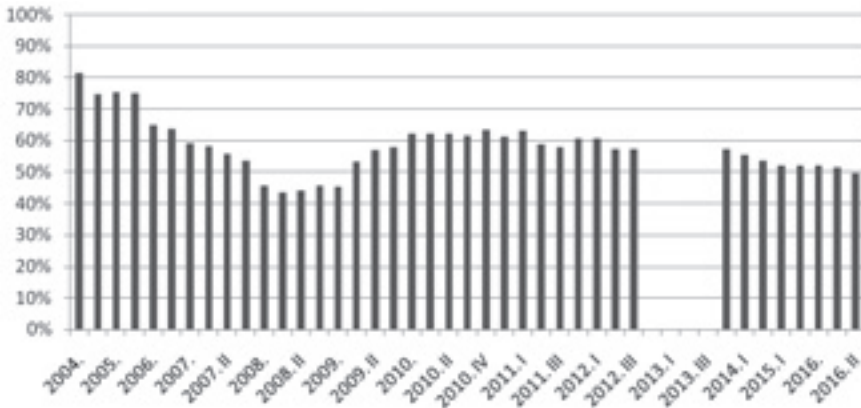
Ono što je ovde posebno interesantno i što je u velikoj meri u suprotnosti sa neoliberalnim načelima, jeste to da je, čak i sa padom procenta izdvajanja 2012. godine, prosek ukupnih izdvajanja za kulturu izrazito visok i da iznosi 7,16% od ukupnih rashoda u gradskom budžetu za analizirani vremenski period. Visina ovog proseka izdvajanja za kulturu u gradu Zrenjaninu posebno dolazi do izražaja kada se posmatra u komparativnoj perspektivi. Pošto za analizirani vremenski period (2001–2016) nisu pronađeni dovoljno uporedivi podaci na teritoriji Srbije, sledeći navodi će imati više ilustrativan karakter. Tako, recimo, za period od 2007. do 2009. godine, od ukupnog godišnjeg budžeta 133 lokalne samouprave u Srbiji prosečna izdvajanja za kulturu bila su oko 6% (Lazarević, 2011: 9).⁸ Za isti posmatrani period (2007–2009), budžet za kulturu u okviru ukupnog budžeta grada Novog Sada iznosio je u proseku 5,27% na godišnjem nivou (Lazarević, 2012: 9). S druge strane, republički prosek 2013. godine iznosio je 0,62% od ukupnog budžeta, pri čemu se međunarodni standard kreće oko 2,4% (Strategija razvoja..., 2014: 48).

Lokalno finansiranje kulture na „drugi pogled“

Prema navedenim podacima moglo bi se zaključiti da su pojedine lokalne sredine u Srbiji, kao što je Zrenjanin, uspevale da se odupru neoliberalnim tendencijama koje su se odnosile na smanjenje javne potrošnje za kulturu. Ipak, kada se malo bliže razmotre budžeti samih kulturnih

⁸ U okviru istog istraživanja, među gradovima/opštinama sa najvećim prosečnim budžetom za kulturu za period 2007–2009. godina, Zrenjanin se nalazi na šestom mestu (Lazarević, 2011: 8).

institucija, dobija se nešto drugačija slika. Ono što se prvo uočava jeste da je znatan deo tih budžeta odlazio na rashode za zaposlene. Tako su u periodu od 2001. do 2003. godine u okviru ukupnih izdvajanja za sektor kulture u gradskom budžetu Zrenjanina u proseku 75,25% činili upravo rashodi koji su odlazili na zaposlene.

Grafikon 3. Procenat ukupnih rashoda za zaposlene u budžetu KCZR⁹

Slična situacija je bila i sa KCZR-om jer, kako se i vidi na Grafikonu 3, prosečan procenat izdvajanja za sve rashode koji su se po različitim osnovama odnosili na zaposlene (plate, doprinosi, socijalna davanja, nagrade, putni troškovi...) bio je oko 60%, pri čemu se takođe vidi da se taj opseg kretao od preko 80% do preko 40%. To zapravo znači da što se više sredstava trošilo na rashode za zaposlene, manje je ostajalo za ostale troškove, među koje su spadali i troškovi za programe kulture. Na ovaj način, u izvesnom smislu se zapostavlja osnovna delatnost KCZR-a, a to je zapravo programska aktivnost, što dalje upućuje na to da se manje sredstava trošilo i na samu kulturu. Treba, takođe, imati u vidu da je od sredstava koja nisu predstavljala rashode za zaposlene, jedan deo odlazio i na održavanje zgrade (koje može biti veoma skupo, jer na prostoru od 5.000 m², koliko ima KCZR, troškovi za struju i grejanje mogu biti veoma visoki), čime su se još više umanjivala sredstva za programske aktivnosti.

Zbog toga programski direktor KCZR-a napominje da je veliki problem disparitet između novca koji se ulaže u programe i svih ostalih troškova (iako se u budžetu sve to vodi pod odrednicom „kultura“).¹⁰ Pritom

9 Za 2013. godinu nedostaju konkretni podaci, jer su u gradskom budžetu izdvajanja za kulturu data u celini. Takav slučaj je i sa periodom od 2001. do 2003. godine.

10 Razgovor autora s Vladimirom Đurićem, programskim direktorom KCZR, obavljen 24. 10. 2017. godine.

pomenuti disparitet, prema njegovim rečima, od kulturne institucije pravi socijalnu instituciju. Grafikon 3, između ostalog, pokazuje i jednu stranu tog dispariteta u analiziranom vremenskom periodu, odnosno kretanje visine rashoda za zaposlene u ukupnom budžetu KCZR-a. Programski direktor takođe napominje da je bilo perioda (sredinom 2000-ih) kada je KCZR imao budžet od pet miliona dinara za programe, pri čemu su uspevali da zarade još pet miliona kroz različite komercijalne programe i sadržaje ili zakup prostora.¹¹ Prema njegovim rečima, sav dodatni novac bio je „upumpavan“ u programske sadržaje, što se može uočiti i na Grafikonu 3, jer je najmanji udeo rashoda za zaposlene bio 2008. godine, a uvidom u budžet može se saznati da je tada KCZR ostvario dodatne prihode od preko deset miliona dinara.

U poslednje vreme, situacija je nešto drugačija, jer je sredstava za programe sve manje i sada KCZR dobija oko milion dinara samo za programe.¹² Izdvajanja za kulturu se, dakle, smanjuju, najverovatnije kao nepotreban trošak, a sredstva koja su namenjena za kulturne sadržaje slivaju se u plate zaposlenima, čime se u izvesnoj meri kupuje i socijalni mir. Urednik tribinskog programa u KCZR-u napominje da je do 2012. godine opština finansirala dve tribine mesečno, pri čemu je on imao potpunu autonomiju u izboru tema i sagovornika.¹³ Poslednje dve godine, prema njegovim rečima, KCZR ne dobija nikakva sredstva za tribine, a pri tome se dešavalo (čak i ranije), da se sredstva za programe knjigovodstveno vode kao da postoje, ali da se potroše na neke druge namene.

Smanjenje izdavanja za kulturu pratila je promena finansijske politike prema KCZR-u od strane lokalne samouprave. Naime, ranijih godina bila je praksa da se od Opštine nekoliko puta godišnje dobijaju uplate od 200.000 do 400.000 dinara za programe (ponekad i odjednom 500.000 dinara), pri čemu je KCZR sa tim sredstvima raspolagao onako kako je želeo, u smislu samostalnog koncipiranja programa.¹⁴ U poslednje dve do tri godine uveden je sistem po kome se za svaki pojedinačni program pravi ugovor koji se šalje u Opštinu na odobravanje i onda se pojedinačno po ugovoru prebacuju sredstva.¹⁵ Osim činjenice da takav sistem u znatnoj meri otežava planiranje programskih sadržaja, pa i njihovu realizaciju uvodeći dodatne birokratske procedure, to je ujedno značilo i početak strože kontrole sredstava koja se odvajaju za kulturu.

11 *Isto.*

12 *Isto.*

13 Razgovor autora s Miroslavom Samardžićem, urednikom tribinskog programa KCZR, obavljen 23. 10. 2017. godine.

14 *Isto.*

15 *Isto.*

Vrhunac smanjenja izdvajanja za kulturu, kao jedne od mera neoliberalne agende, ogledao se u prisvajanju samostalnog računa, odnosno podračuna KCZR-a od strane Opštine Zrenjanin. Iako je sama institucija u potpunosti na „lokalnom“ budžetu, posedovala je dva računa, od kojih je jedan bio „budžetski“ račun za osnovna sredstva iz opštinskog budžeta koja su se odnosila na plate, programe, održavanje i slično, dok je drugi bio poseban račun u banci, na koji su se uplaćivali prihodi od prodatih ulaznica za koncerte ili pozorišne predstave, od stranih donacija i tome slično.¹⁶ Pritom je KCZR sa sredstvima sa drugog računa raspolagao autonomno, a to je obuhvatalo banalne stvari kao što je kupovina i zamena neispravne sijalice, ali i finansiranje nekomercijalnih sadržaja kao što su honorari za tribine.¹⁷

Prošle godine, odlukom grada prisvojen je račun u banci, što je podrazumevalo da računi više nisu pod kontrolom KCZR-a, tako da sa svim sredstvima koja ova institucija samostalno zaradi ne može više autonomno da raspoláže (ne može, npr. ponovo da ih uloži u neke programske sadržaje), već grad i gradski činovnici odlučuju šta će se i koliko plaćati.¹⁸ Ovim putem, sva vanbudžetska zarada KCZR-a odlazi u gradski budžet i ujedno se svaka novčana transakcija odvija preko gradske uprave. Zbog toga se može reći da taj sistem predstavlja pokušaj kontrole javnih rashoda iz budžeta, odnosno uvođenje jedne vrste fiskalne discipline u javni sektor, što je jedno od osnovnih načela neoliberalne doktrine.¹⁹ Istovremeno, to je u skladu sa programom fiskalne konsolidacije koji je po direktivi MMF-a započeo u Srbiji tokom 2014. godine.

Osim fiskalne discipline, koja je konkretna mera neoliberalne politike, mnogo veću težinu ima koncept slobodnog tržišta. U tom smislu, imajući u vidu lokalni kontekst o kome govorimo, možda bi se moglo očekivati da će biti inicijativa da KCZR funkcioniše isključivo po tržišnim principima kao komercijalna ustanova. Programski direktor ove institucije navodi da nije bilo takvih sistematskih i organizovanih pritisaka od strane gradske vlasti.²⁰ Ako je i bilo pokušaja komercijalizacije i uvođenja profitabilnijih

16 Razgovor autora s Vladimirom Đurićem.

17 *Isto.*

18 *Isto.*

19 Programski direktor KCZR-a smatra da je to sistem koji trenutno država sprovodi nad gradovima – ukрупnjavanje budžeta, kako bi se imala što bolja kontrola rashoda, a zatim se sredstva daju „na kašičicu“ – i da to onda gradovi rade svojim institucijama. S druge strane, urednik tribinskog programa smatra da to predstavlja kontrolu programske politike same institucije.

20 Razgovor autora s Vladimirom Đurićem. On takođe navodi da je bilo oprečnih stavova u gradskom veću, od onih koji su govorili da je KCZR javna ustanova koja je na budžetu i da ne treba da se komercijalizuje do onih drugih koji su smatrali da KCZR

programa, oni su zapravo dolazili iz same institucije. Kako napominje programski direktor: „Mi smo ustanova koja nije komercijalna, ali nismo 'gadljivi' na novac i ukoliko nešto možemo da komercijalizujemo, mi ćemo to da komercijalizujemo kako bi kasnije finansirali druge programe. I bilo je momenata kada smo mi vrlo pristojno zarađivali od predstava koje smo radili, od koncerata...“²¹ „Preduzetnički duh“ KCZR-a proizilazio je, dakle, iz želje da se sredstva zarađena od komercijalnih aktivnosti ulože u neke druge, nekomercijalne sadržaje, ili u samu instituciju. Međutim, sa oduzimanjem računa i onemogućavanjem da samostalno raspolažu sopstvenim sredstvima, bilo kakva „komercijalna inicijativa“ postala je praktično besmislena, jer KCZR nema autonomiju u trošenju zarađenih sredstava pošto sve što se zaradi odlazi na opštinski račun.

Kada su u pitanju javno-privatna partnerstva, koja takođe pripadaju korpusu neoliberalnih strategija, KCZR nije trpeo pritiske spolja da uđe u aranžman takvog karaktera. Kao i u prethodnom slučaju, takve inicijative takođe su dolazile iz same institucije, da se kroz projektno finansiranje saraduje sa različitim civilnim i nevladinim organizacijama.²² Smanjenje dotoka budžetskih sredstava, u izvesnom smislu, čini da okrenutost ka projektima i fondacijama postane nužnost, pa se stoga može reći da *fandrejzing* (*fundraising*) koji „označava obezbeđivanje dodatnih sredstava i usluga putem sponzorstava, donacija i fondovskim finansiranjem pojedinačnih programa i projekata, [...] predstavlja jedan od imperativa savremenog doba“ (Krivošejev, 2009: 226). Verovatno zbog toga urednik tribinskog programa KCZR-a smatra da je projektno finansiranje tendencija i da je to, u suštini, neoliberalni koncept jer, kako kaže, neoliberalni koncept neće biti čisto tržišni pošto postoje delatnosti u kulturi koje ne mogu da opstanu na tržištu i da su samim tim određene institucije kulture primorane da konkurišu kod fondacija koje su, opet, sve ideološki orijentisane.²³

Zaključna razmatranja

U prethodnim redovima data je jedna vrsta skice za moguće razmatranje postojanja neoliberalne agende u kulturi. Kao osnovni indikator ove pojave uzeto je finansiranje kulture i kulturnih sadržaja prevashodno zbog toga što se, suštinski posmatrano, odnos prema kulturi najjasnije uočava

treba potpuno da izađe na tržište. Ali u načelu, kako kaže, na lokalnu nije bilo puno pritiska u pravcu komercijalizacije.

21 Razgovor autora s Vladimirom Đurićem.

22 Razgovor autora s Vladimirom Đurićem.

23 Razgovor autora s Miroslavom Samardžićem.

upravo u tome koliko se ona materijalno vrednuje, to jest koliko se za nju izdvaja sredstava i koliko se u nju ulaže.

Imajući to u vidu, može se reći da je prethodna analiza pokazala izvesne kontradiktornosti. S jedne strane, moglo se primetiti da su se ukupna izdvajanja za kulturu tokom godina smanjivala (što je u skladu sa neoliberalnim načelima), dok je, s druge strane, procenat tih izdvajanja bio relativno visok. Međutim, kada se površina malo zagrebala, mogla se uočiti konkretna mera neoliberalne politike, kao što je smanjenje dotoka sredstava za programske aktivnosti. Ovu meru pratili su postupci kao što su komplikovanja procedura obezbeđivanja sredstava za programe²⁴ i onemogućavanje autonomnog raspolaganja ostvarenim prihodima zbog ukidanja pristupa bankovnom računu. Ova poslednja činjenica ukazuje na još jednu kontradiktornost. U raspolaganju materijalnim sredstvima same institucije uvedena je jedna vrsta relativno strogog državnog centralizma, što je u principu u suprotnosti sa proklamovanom neoliberalnom težnjom za što manjom ulogom države.²⁵ Drugi oblici neoliberalne agende, kao što su komercijalizacija ili izlazak na tržište, za sada nisu toliko prisutni, odnosno još uvek ne postoji spoljni pritisak da se sama institucija povinuje tim načelima.

Sve u svemu, iako se može reći da kultura ne trpi disciplinu, pa samim tim ni fiskalnu, ipak postoji težnja da se ova društvena sfera u određenom smislu disciplinuje. To svakako može biti posledica neoliberalne agende, pri čemu se jedna od implikacija takvog sistema može ogledati i u eventualnoj kontroli same kulture. Naime, ne samo smanjenje sredstava nego i birokratski složenija procedura do njihovog dolaženja može uticati na to da se, na primer, izbegavaju određene teme ili sadržaji koji bi dodatno zakomplikovali ionako već komplikovan proces dobijanja sredstava. Manje ili više latentnoj kontroli može doprinosti i činjenica da se sredstva ne odobravaju unapred, već po realizovanom programu, što dalje može dovesti do određenih oblika autocenzure. Pored toga, nemogućnost raspo-

24 Iako je pojačana birokratizacija načelno u suprotnosti sa neoliberalnim antibirokratizmom, treba imati u vidu da je „s trijumfom neoliberalizma birokracija [...] trebala postati suvišna, relikvija neoplakane staljinističke prošlosti. [...] Umjesto da nestane, birokracija je promijenila svoje obličje; i to, novo, decentralizirano obličje dopustilo joj je da se razmnoži“ (Fisher, 2011: 41).

25 Dijaz-Bon navodi paradoks prema kome neoliberalizam napada državu kao neefikasnu, dok istovremeno koristi državu da osigura tržišne uslove u vanekonomskej društvenoj sferi i da preoblikuje neekonomske institucije u tržišne (Diaz-Bone, 2016: 216). U slučaju KCZR-a, ovaj poslednji neoliberalni imperativ još uvek nije stupio na snagu. Kada je u pitanju odnos prema državi, treba takođe imati u vidu i napomenu Marka Fišera (Mark Fisher) da „usprkos iskazivanju retorike protiv države, neoliberalizam u praksi nije suprotstavljen državi *per se* – kao što su bankarski spasilački paketi iz 2008. pokazali – već više pojedinim korištenjima državnih sredstava“ (Fisher, 2011: 105).

laganja zarađenim sredstvima usled prisvajanja računa može ukazivati na smanjenje stepena autonomije kulturne institucije kao takve, a u krajnjem slučaju može biti indikator i smanjenja autonomije u samoj sferi kulture.

Uz rečeno, moglo bi se dodati da postojanje neoliberalne agende u kulturi može odražavati i krajnje periferni položaj Srbije u svetskom sistemu, u kom je ova zemlja važna prevashodno kao oaza jeftine radne snage. Samim tim, kultura kao sredstvo, ali i način prosvetavanja građana ne igra posebno važnu ulogu (jer nisu potrebni prosveteni građani, već oni koji će raditi za što manje nadnice²⁶) pa zbog toga i ulaganja u kulturu moraju biti pod nadzorom i kontrolom, verovatno da se u tome ne bi preteralo.

Literatura

- Couldry, Nick. 2010. *Why Voice Matters (culture and politics after neoliberalism)*. London: Sage Publications.
- Diaz-Bone, Rainer. 2016. Convention theory and neoliberalism. *Journal of Cultural Economy*, god. 9, br. 2: 214–220.
- Fisher, Mark. 2011. *Kapitalistički realizam (zar nema alternative?)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Harvi, Dejvid. 2012. *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Hall, Stuart. 2011. The Neo-Liberal Revolution. *Cultural Studies*, god. 25, br. 6: 705–728.
- Krivošejev, Vladimir. 2009. Istraživanje budžetskog finansiranja kulture u gradovima u Srbiji. *Kultura*, br. 125: 225–234
- Lawn, Jennifer & Chris Prentice. 2015. Introduction: Neoliberal Culture / The Cultures Of Neoliberalism. *Sites*, god. 12, br. 1: 1–29.
- Lazarević, Aleksandar (ur.). 2012. *Kulturne politike gradova Srbije. Kulturni resursi grada Novog Sada*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Lazarević, Aleksandar (ur.). 2011. *Kulturni resursi okruga Srbije*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Lazić, Mladen. 2011. *Čekajući kapitalizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- McGuigan, Jim. 2016. *Neoliberal Culture*. Palgrave Macmillan.
- Navarro, Vicente. 2007. Neoliberalism as a Class Ideology; or, The Political Causes of the Growth of Inequalities. *International Journal of Health Services*, god. 37, br. 1: 47–62.
- Strategija razvoja kulture grada Zrenjanina 2014–2022*. 2014. Zrenjanin: Gradska opština.

26 Čini se da se zbog toga na prosvetčenost i kulturno uzdizanje gleda s podozrenjem. Mark Fišer tako navodi svojevrstan paradoks da je „prihvatljivo [...] reći ljudima kako da izgube na težini ili kako da urede svoju kuću; ali pozvati na bilo koju vrstu kulturnog poboljšanja, znači biti opresivan i elitist“ (Fisher, 2011: 125).

**A BRIEF REVIEW ON THE NEOLIBERAL
AGENDA IN THE CULTURE
(THE EXAMPLE OF THE ONE LOCAL AREA IN SERBIA)**

Nemanja Zvijer

University of Belgrade – Faculty of Philosophy

Institute for Sociological Research

Abstract: The paper presents a short brief into the functioning of cultural institutions at the local level in Serbia in the context of the establishment of the neoliberal system. The analysis will focus on the position of the certain cultural institution in specific local area – the town of Zrenjanin, in terms of financing and material expenditures for their functioning, as well as financing cultural contents in general. In methodological terms, the work will be based on the analysis of budget documents according to the functional and economic classification, as well as on interviews with elected representatives of cultural institution. The consideration of the position and “existence” of the cultural institution should indicate on the possible presence of the neoliberal agenda in the sphere of culture.

Key words: culture, financing, institutions, neoliberalism, Zrenjanin